

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.11>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 10.09.2021

TETYANA KOSMEDA

Donećkyj nacionalnyj uniwersytet imeni Wasyla Stusa w Winyci, Ukrajina
(Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine)

Параметри діагностики психотипу лінгвоперсони у фокусі теорії дискурсивних слів (потенціал числівника в поезії Л. Костенко)

Parameters of a linguoperson's psychotype diagnosis in the focus of the theory of discursive words (the potential of the numeral in the poetry of L. Kostenko)

Abstract

Scientific research demonstrates a syncretic combination of the theory of different scientific directions, so it represents new knowledge and is relevant. Its purpose is to show the possibilities of the syncretic description of language personality within linguopersonology, psycholinguistics and the theory of discursive words, demonstrating the potential of linguistic means to detect the psychotype of a linguoperson (extroverted, introverted or ambiverted). To determine the nature of the psychotype of a linguoperson, it is advisable to conduct aspectual research to identify the features of the functional load of certain classes of words. We try to actualise grammatical numeral forms as representatives of the discursive words, which, functioning in Lina Kostenko's poetic discourse, change their grammatical affiliation and show a powerful semantic, pragmatic and attractive potential, proving that Lina Kostenko belongs to the introvert psychotype. The peculiarities of the use of the numeral and its forms, the advantage in the use of its lexical and grammatical categories and categories of structure are the convincing argument that allows us to separate introverts from extroverts. Such an approach has a research perspective regarding the use of the proposed methodology for updating other classes of discursive words.

Keywords: linguoperson, discursive word, psychotype of language personality, poetic discourse, numeral forms

Параметры диагностики психотипа лингвоперсоны в фокусе теории дискурсивных слов (потенциал числительного в поэзии Л. Костенко)

Аннотация

Научное разыскание демонстрирует синкретическое объединение теории разных научных направлений, что позволяет представить новые знания и мотивирует актуальность исследования. Его цель — показать возможности синкретического описания языковой личности в пределах лингвоперсонологии, психолингвистики и теории дискурсивных слов, продемонстрировав потенциал языковых средств для определения психотипа лингвоперсоны (экстраверта, интроверта или амбиверта). Для того, чтобы определить характер психотипа лингвоперсоны, полезны и аспектуальные исследования, актуализировав которые можно проследить особенности функциональной нагрузки отдельных классов слов, в частности и грамматических форм имени числительного как репрезентанта дискурсивных слов, которые, функционируя в поэтическом дискурсе Лины Костенко, изменяют свой грамматический статус и демонстрируют мощный смысловой, прагматический и аттракционный потенциал, а это свидетельствует о том, что Лина Костенко принадлежит к психотипу интроверта. Специфика использования имени числительного, преобладание в тексте определенных форм его лексикограмматических и структурных разрядов становится убедительным аргументом, дающим возможность на этом основании разграничивать интровертов и экстравертов. Такой подход имеет исследовательскую перспективу относительно использования предложенной методики для актуализации других классов дискурсивных слов.

Ключевые слова: лингвоперсона, дискурсивное слово, психотип языковой личности, поэтический дискурс, формы имени числительного

Вступ

Лінгвоперсонологія як самостійний напрям мовознавства виокремила-ся з лона психолінгвістики й пов'язана з теорією комунікативної лінгвістики, лінгводискурсології, лінгвістики тексту, теорією мовленнєвих жанрів, соціолінгвістикою та іншими галузями поліпарадигмальної лінгвістичної парадигми. У вузькому значенні лінгвоперсонологію трактують як дослідження конкретної мовної особистості (МО) в контексті її реалізації в певних дискурсах (текстах) або мовленнєвих жанрах, а в більш широкому значенні лінгвоперсону розглядають узагальнено, проєктуючи дослідження на дискурсивну практику цілого етносу. Широкий підхід до інтерпретації теорії МО запропонував Микита Трубецький, наголосивши, що особистістю є „не лише окрема людина, але й народ” (Трубецкой, 1927, с. 3–7). Такий підхід до виокремлення об'єкту лінгвоперсонології (мовний портрет окремої особистості та мовний портрет народу загалом) підтримує сучасний український мовознавець Анатолій Загнітко, який зауважив, що „лінгвоперсонологія спроможна відповісти на актуальні питання, пов'язані з видозміною лінгвістичного портрета мовця в різні часові зрізи його життя, простежити ди-

наміку лінгвопортретування етносу в синхронному й діахронному вимірах” (Загнітко, 2019, с. 27).

Мовлення людини (народу) може вимірюватися комплексно з урахуванням усіх рівнів мовної системи, а може фокусуватися лише на окремих мовних параметрах особистості, зокрема орфографічному, орфоепічному, лексичному, граматичному, а також в аспекті вияву не лише мовної та мовленнєвої компетенції, але й комунікативної – вербальної і невербальної. Сьогодні дослідники фокусують увагу на більш вузьких параметрах вивчення лінгвоперсони, зокрема й з урахуванням своєрідності функціонування в її дискурсі різних класів слів, передусім і дискурсивних, що дає змогу визначити психотип МО. Такий підхід є актуальним, оскільки розширює теорію лінгвоперсонології.

Мета цієї наукової студії — показати нові можливості синкретичного опису МО в межах теорії лінгвоперсонології, психолінгвістики та теорії дискурсивних слів, продемонструвавши потенціал мовних засобів для вияву психотипу МО (екстраверта чи інтроверта). Щоб з’ясувати характер психотипу доцільно здійснювати й аспектуальні дослідження: у цій розвідці актуалізуємо граматичні форми числівника як дискурсивного слова (ДС), що, функціуючи в поетичному дискурсі Ліни Костенко, змінює свою граматичну належність та репрезентує потужний смисловий, прагматичний та атракційний потенціал і засвідчує належність Ліни Костенко до інтровертивного психотипу.

Матеріал дослідження — поетичні тексти Ліни Костенко

У процесі дослідження було застосовано систему методів, серед яких метод лінгвістичного спостереження, традиційний описовий метод (прийоми внутрішньої й зовнішньої інтерпретації), концептуальний та контекстуальний аналізи; психолінгвістичний метод вияву семантичних стереотипів, асоціацій, трансформацій, на основі яких визначається психотип МО Ліни Костенко, метод дослідницького абстрагування для кваліфікації ознак мовних одиниць, що складають дослідницький матеріал.

Методологійні засади теорії дискурсивних слів

Зробимо спробу обґрунтувати твердження щодо своєрідності використання в індивідуальному мовленні особистості певних типів ДС, які можна вважати відповідними індикаторами психотипу особистості. Мовна та комунікативна компетенції людини, її мовний смак формуються на основі

низки чинників, серед яких вагомим вважаємо специфіку мовного середовища, у якому перебуває мовець у процесі щоденного спілкування. Кожне конкретне мовне середовище здебільшого напрацьовує свої мовні стереотипи, штампи, кліше, що функціують у конкретному дискурсі. Типові для нього слова або вислови й кваліфікують як ДС.

У науці виділяють дискурс окремої МО, тобто її ідіолект, ідіостиль, а на його тлі — улюблені слова й вислови мовця як характерні дискурсивні одиниці. Наприклад, улюбленими словами живого мовлення Івана Франка, як зазначають його сучасники, були *ладно*, *харашо*, *так* (див. про це: Космеда, 2006). Можна характеризувати дискурс окремої родини. Цитуючи Льва Толстого, Олександр Потебня звертає увагу на функціонування так званої камерної лексики і фразеології в мовленні родини письменника, порівн.:

Л. Толстой (Юность, гл. 29) говорит: «Между людьми одного кружка или семейства устанавливается свой язык, свои обороты речи, даже слова, определяющие те оттенки понятий, которые для других не существуют. В нашем семействе, между папá и нами, братьями, понимание это (т. е. сходство воззрений на явление) было развито в высшей степени... Но ни с кем, как с Володей, с которым мы развивались в одинаковых условиях, не довели мы этой способности до такой тонкости... Например, у нас с Володиёй установились, Бог знает как, следующие слова с соответствующими понятиями: и з ю м означало тщеславное желание показать, что у меня есть деньги; ш и ш к а (при чем надо было соединить пальцы и сделать особенное ударение на оба ш) означало что-то свежее, здоровое, изящное, но не щегольское; существительное, употребленное во множ. ч. означало несправедливое пристрастие к этому предмету. Но впрочем значение зависело больше от выражения лица, от общего разговора, так что, какое бы новое выражение для нового оттенка не придумал один из нас, другой по одному намеку уже понимал его точно также». (Потебня, 1888, с. 1–2)

У наведеному висловлюванні йдеться не лише про лексичні одиниці, але й про окремі морфологічні форми (множина іменника).

Отже, дискурс містить велику кількість так званих „маленьких” чи „дрібних слів” (Лев Щерба), які ще називають „портикулами” (Тетяна Ніколаєва), структурними словами (Валерій Морковкін), або рос. „мелкой сволочью” (укр. „дрібною сволотою”) (Юрій Апресян), словами-„невидимками” (Ірина Левонтіна), оскільки їхнє значення важко інтерпретувати в тексті, і можна припустити, що вони його взагалі не мають (Левонтіна, 2000, с. 144), словами-зв’язками і под. Ці слова, звісно, посідають окреме місце в мовній картині світу конкретної нації, народу, у мовленні людей, зокрема в мовній компетенції кожної конкретної МО. ДС місткі за прагматичним значенням, виконують низку важливих мовленнєвих функцій. Вони, наприклад, слугують для скріплення фрагментів дискурсу (тексту) як „текстові конектори”, для смислового наголошення („промінентності”) того чи того слова або групи слів, можуть слугувати для творення відповідного ритму мовлення та ін. Природу значення ДС уподібнюють до інтонаційної семантики, що породжує багатозначність, „невловимі” прагматичні смисли, а найважливіше – здатність передавати найтонші модальні відтінки (див. про це: Космеда, Олексенко, Павлова, 2019).

О. Потебня з другої половини XIX ст. вже сповідував інтегровальний принцип до предмета дослідження, своєрідність його наукових рефлексій і полягала в синтезі підходів щодо інтерпретації відповідних явищ. Розглядаючи частини мови, О. Потебня зауважував, що в процесі функціонування деякі з них досить легко змінюють семантику, набувають ознак інших частин мови, отримують певний „позачастиномовний” статус. За спостереженнями сучасних мовознавців, однією з найтиповіших ознак ДС і є їх здатність у процесі функціонування змінювати належність до частини мови, тому їх і називають „словами з хамелеонівською вдачею”.

Теоретик дискурсивних слів Т. Ніколаєва припускає, що в основі породження мовлення лежать саме ДС. Аналізуючи різні лінгвістичні теорії породження мовлення (Ніколаєва, 2000), вона вважає цікавою й такою, що стимулює мовознавчу думку, ідею первинності в породженні людського мовлення дифузних за семантикою елементів (від вигуків – до часток, сполучників і далі), що є простими за фонетичним вираженням і в подальшому своєму розвитку практично не змінюються (див.: Ніколаєва, 1985, с. 605). Розглядати ДС як первинні „вікна у світ”, на думку Т. Ніколаєвої, дає право саме антропоцентричний принцип, що був визнаний як панівний у мовознавчих дослідженнях останнього сторіччя, оскільки саме він дав змогу спроєктувати парадигматичні зміни мовної системи залежно від дискурсивної значущості, відношення до мовця – слухача, до виявлення „прагматичного коду” мовлення. Важливою в мовознавстві стала й думка американських дослідників кінця 70-х рр. XIX ст. стосовно того, що парадигма формується в різний час, і час змін визначається передусім дискурсивною значущістю мовця. Т. Ніколаєва вважає, що ідея мовного розвитку є зворотною до постулатів „породжувальної граматики” генеративної лінгвістичної школи і зворотною до тієї схеми побудови мовної системи, яка є загальноприйнятою в сучасному мовознавстві:

не від чітко диференційованих за функцією „цеглинок” нижнього рівня розбудовуються одиниці більш високого рівня, а, навпаки, з дифузного „синтаксичного диму” починає впродовж століть щось вицлюватися й вимальовуватися як оформлена дискритизована цілісність (переклад авторки — Т. К.). (Ніколаєва, 2000, с. 597)

Отже, ДС мають своєрідний статус у мовленні, їх використовують, застосовуючи відповідні мовленнєві стратегії і тактики. Їх використання своєрідно виявляється в різних типах дискурсу.

Поетичний текст як предмет дискурсивного опису, актуалізації ДС

Якщо спроєктувати модель дискурсивного опису на художній текст, то слід зважити на специфіку художнього тексту. Автор художнього тексту задає параметри кожного елемента тексту, який він створює відповідно до запланованого.

ваної комунікативної ситуації. Один з найбільш відомих підходів до визначення художніх текстів, що базується на прагматично-комунікативній парадигмі, був обґрунтований у праці Роман Якобсона *Лингвистика и поэтика* (1960). Дослідник виходить з поняття поетичної функції мови, сутність якої полягає в тому, що адресат у процесі власної мовленнєвої діяльності породжує текст, створює певне повідомлення, порівн.: „Поетична функція проєктує принцип еквівалентності з осі селекції на вісь комбінації” (переклад авторки — Т. К.) (Якобсон, 1975, с. 204), тобто автор тексту порушує проблему відбору мовних засобів, що мають однакові можливості (парадигматика), з метою їхнього особливого поєднання в синтагми (на осі комбінацій) для реалізації своїх задумів. Звичайно, видатні майстри слова вміло маніпулюють прагматикою ДС та висловів, обирають відповідні ключові слова й вислови, що послідовно відтворюються у відповідному художньому тексті для створення його неповторної прагматики в межах його цілісного дискурсивного простору. Відомою на сьогодні є думка про те, що „мовні знаки в момент, коли вони опиняються в «середовищі» художнього тексту, спроможні до перетворення в єдиний знак: текст перетворюється на одне «велике слово»” (Якобсон, 1975, с. 204), що має свою структуру, насичену конкретними елементами. Однак художній текст по-різному моделюється в прозі й поезії. На прозу все сказане можна аплікувати досить просто, що ж стосується поезії, то це зробити важче. Поетичний текст — феномен, що слугує для вербального моделювання культури: він не відображає, а створює свою реальність, особливий світ. Ознаки поетичного тексту виражаються в тому, що його простір максимально стислий, а зміст безмежно широкий: у ньому відображено все про зміст людського буття, але передається це закодовано за допомогою елементів образної мови. Незаперечною є думка, що поезія цінна передусім символічними, багатозначними, плинними образами, які вимагають відповідного читачького сприйняття й розуміння, що базується на декодуванні зашифрованої інформації, а отже, вимагають інтерпретації, що своєрідно проєктується на ДС.

Дискурсивні слова як „мовленнєві фаворити”, залежні від лінгвопсихологічної сутності категорії МО

Вивчення ідіолекту МО передбачає виявлення „мовленнєвих фаворитів”. Такі одиниці мають більшу частоту вживання, формують зони „текстової статистичної напруженості”. Так, Юрій Караулов указував на „підвищену концентрацію” в художньому тексті „навіть найбільш стандартних одиниць” (переклад авторки — Т. К.) (Караулов, 1987, с. 123). Вони належать до ядерних компонентів авторського тезаурусу. Дослідження специфіки функціонування одиниць-фаворитів дає змогу перейти від вивчення ідіолекту

до дослідження ідіостилю – системи домінантних принципів вербалізації індивідуального художнього світу. На формування індивідуального стилю письменника, зрозуміло, впливають суспільно-політичні та культурно-історичні фактори, традиції поетичного мовлення. Однак важлива роль, безперечно, належить й індивідуально-психологічним чинникам. Із цього приводу Карл Юнг писав: „Розглядаючи плін людського життя, ми бачимо, що доля одного зумовлюється переважно об’єктами його інтересів, у той час як доля іншого — насамперед його внутрішнім життям, його суб’єктом” (переклад авторки — Т. К.) (Юнг, 1982, с. 200). Відомо, що психолог виділив два протилежних психологічних типи, які назвав типом інтроверсії та типом екстраверсії: „Основна відмінність цих двох типів полягає в рухові інтересу в напрямку до об’єкта і в рухові від об’єкта до суб’єкта й до його власних психічних процесів...” (переклад авторки — Т. К.) (Юнг, 1982, с. 200). У поета-екстраверта на першому місці об’єкт, що зображується детально. У поета-інтроверта на першому плані не об’єкт, не довкілля, а світ внутрішній (почуття, настрої). Однак людина може поєднувати в собі два ці типи – екстраверсії й інтроверсії, хоч перевага одного з них все-таки повинна виявлятися; проте в разі, коли визначити перевагу важко, практично неможливо, виокремлюють психотип амбіверта. Розвиваючи думку про подвійну, лінгвопсихологічну сутність категорії МО й про ті пропорції, у яких мовні чинники поєднуються із психологічними, абстрагуємося від того, що існує велике розмаїття людських характерів, здатних модифікувати узагальнений образ носія мови. Зважмо на глибинні, фундаментальні протиставлення людських типів. Спробу такого узагальнення у свій час здійснив Генріх Гайне, який наголосив, що

натури мрійливі, містичні, платонівські в потаємних схованках своєї душі створюють християнські ідеї і відповідні їм символи. Натури практичні, які приводять усе в порядок, аристотелівські, створюють із цих ідей і символів стійку систему, догматику й культ... Які б імена не репрезентувала історія, ідеться завжди лише про Платона й Аристотеля... Це не лише дві системи, але й типи двох різних людських натур, які з незапам’ятних часів, одягнені в різну одягу, і більш чи менш ворожі... (переклад авторки — Т. К.). (див.: Юнг, 1982, с. 3)

Заслугою А. Загнітка вважаємо те, що психолінгвістичні терміни амбіверт (діаверт), інтроверт та екстраверт уміщені в його словнику (Загнітко, 2012, 256, 388-389), однак ці дефініції необхідно доповнити матеріалом, що показує, як ці психотипи виявляються в мовленні, які мовні засоби їм властиві, які комунікативні стратегії й тактики домінують, які мовні засоби переважають у їх дискурсивному просторі. Ці питання ще необхідно з’ясувати. Зазначмо також, що А. Загнітко значно поглибив теорію МО у відповідному монографічному дослідженні, хоч психотипи в ньому й не розглядав (див.: Загнітко, 2017), однак ця інформація частково репрезентована в монографії Тетяна Космеди (2012).

Професор Лідія Лисиченко актуалізувала питання щодо необхідності дослідження

співвідношення мовного і психічного світу письменника, оскільки ці дві величини перебувають у тісній взаємодії. Для цього створені й психологічні передумови в багатьох фундаментальних працях із психології, яка виділила й дослідила низку психічних властивостей і рис, що характеризують особистість і виявляють психічні типи людей. (Лисиченко, 1996, с. 234)

Мовознавці України лише починають долучатися до розгляду зазначеної проблеми – це передусім Лідія Лисиченко й Тетяна Скорбач (Лисиченко, Скорбач, 2001), Галина Бійчук (Бійчук, 2005), Тетяна Космеда (Космеда, 2012), Тетяна Осіпова, Наталія Піддубна (Космеда, Осіпова, Піддубна, 2015).

У російському мовознавстві психологічний аспект дослідження МО розробляє Майя Ляпон (Ляпон, 1998; Ляпон, 1989; Ляпон, 1995; Ляпон, 2000), а Римма Фрумкіна подає стислу характеристику понять „інтроверт” й „екстраверт” у проєкції на персонажів відомих літературних творів (Фрумкіна, 2003).

Критерії визначення психотипу МО з огляду на її комунікативну компетенцію

Однією з переваг дискурсів (текстів), що породжені інтровертами, є їхня надмірна інформативність: в опозиції „екстраверсія – інтроверсія”, власне інтроверсія заряджена додатковою енергією, що дає змогу виявити зони дотику психології особистості й мовного самовираження людини. Для мовлення інтровертів характерний яскраво виражений егоцентризм, тобто висвітлюються події духовного життя лінгвоперсони, вияви її душі. Звісно, психотип вишуканої МО визначити важко, оскільки що багатший внутрішній світ людини, то вона не вкладається у вузько визначені межі. Жодний вимір не може вичерпати особистості, особливо неординарної, талановитої, емоційної, волевої. Автопсихологізм тексту, де репрезентована індивідуальна „техніка” використання мови, відображена комунікативна компетенція мовця в інтровертів, на відміну від екстравертів, виконує функції власного психоаналітика, що відтворює психологічний автопортрет. Щоб визначити психотип МО необхідно дешифрувати стратегію мовленнєвої поведінки, описати комунікативну компетенцію цієї особистості, розкрити секрет „методики її мовлення”, тобто необхідно спроектувати дослідження в єдиному фокусі для виявлення конкретних уподобань МО, що переважають за наявності можливості вибору. Основні постулати методики виявлення відповідного психотипу МО у процесі врахування чинника „комунікативна компетенція”, що мають місце в сучасному мовознавстві, головні критерії, які на сьогодні виокремлені дослідниками, можна звести до низки ознак.

По-перше, доцільно проаналізувати, як часто в писемному мовленні МО використовує відповідні пунктуаційні знаки — тире, дужки, двокрапки, а також службові одиниці відповідної семантики, іншими словами, ДС, до яких традиційно відносять модальні слова, вставні слова і словосполучення, сполучники, прийменники, частки, вигуки, деякі прислівники, категорію стану, займенники, числівники, деякі дієслівні форми. Інтроверти при цьому більше прагнуть до абстракції. Якщо МО схильна до суб'єктивізму, прагне уточнювати, пояснювати, обґрунтовувати свій словесний вибір, перевіряти адекватність запропонованого способу номінації, подає внутрішні аргументи (аргументи „вголос”, звідси ж і вибачення за невдало підібране слово, вибір тривіального словесного варіанта, схильність до сумнівів у виборі слова, словесної конструкції, простежуємо активне вживання вставних слів, словосполучень і речень із значенням невпевненості), то перед нами інтроверт. Налаштування інтровертів на самоаналіз (діє формула: „Я звітую”) виявляється в регулярно порушенні лінійності викладу, аритмії текстотворення. Наявність (а) надлишковості метатексту, що заповнює міжвербальний простір, (б) надрядкових позицій, (в) нерозгаданого, полівалентного смислу, — усе це впливає на вербалізацію думки, що характерно для інтровертів. Письменники-інтроверти вважають, що їхній стиль є складним. Смысл, який вони закладають у свої тексти, вимагає ретельного дешифрування, розгадування, вилучення таємничого, прихованого, того, що залишилося за рядками. Інтроверти схильні думати, що їхні тексти втомлюють читача від „надмірної” творчості, але саме вони налаштовують себе на такий її вияв. Мета їхньої креативності — вимога співтворчості із читачем. Інтроверти створюють труднощі для себе і в житті, і у творчості. Їм потрібна боротьба, долаття перепон.

Усе перераховане відсутнє в екстравертів. Їхня комунікативна компетенція налаштована на реалізацію формули: „Я споглядаю”. Зміст їхніх текстів більш прозорий, конкретний, що виявляється у використанні відповідних вербальних засобів, спрямованих на конкретизацію, простоту, чіткість, прозорість.

По-друге, інтроверти надають перевагу каузальному зв'язку. Це мотивовано їхньою евристичною активністю, вони прагнуть відкривати нову істину. Зловживання каузальністю — один з переконливих симптомів інтроверсії, відбиток прагнення дійти до суті, досягнути глибинний смисл. Екстраверти репрезентують дане, наявне, не претендуючи виключно на новизну.

По-третє, похідна від того ж прагнення дійти до суті, своєї мети, — це цілеспрямованість інтровертів, що виражається в схильності до парадоксів, афоризмів, які побудовані на суперечностях, „боротьбі” „так” і „ні”, простежується налаштування на примирення. Такої боротьби в екстравертів не простежуємо. Вони просто описують те, що спостерігають у довкіллі.

По-четверте, важливим є аналіз характерного способу вербалізації думки. Словесна реакція на довкілля — „блукання навколо денотата” (М. Ля-

пон), тобто подання обертонів смислу, при цьому смисл виражається цілим ланцюжком відповідних мовних одиниць. Закликаючи до співтворчості, інтроверт дає читачеві можливість відчути імпульс, що показує рух вербально-сислової асоціації в тому чи тому напрямку, актуалізує семантичну „пам'ять слова”. В екстравертів це виявляється меншою мірою або не виявляється зовсім.

По-п'яте, так зване „блукання навколо денотата” виявляється і як відповідна „психограма” (М. Ляпон), що відображає тенденцію „оголювання” прихованих мотивацій у процесі вибору слова, прагнення максимально вербалізувати внутрішні ментальні процеси й стани. Очевидно, стан „ловлю себе на слові” характерний усім носіям мови, але для інтровертів – це невід'ємний складник кожної мовленнєвої дії, мовленнєвої поведінки загалом. Для інтровертів характерне руйнування стереотипів, ставлення до смислу не як до чогось регламентованого, а як до такого, що потребує пошуку. Ставлення до істини, смислу як до загадки, що вперше відгадується.

По-шосте, логічним наслідком „блукання навколо денотата” є нетривіальні смисло-звукові зближення лексем (паронімічна атракція, „співзвучання”), а також частотність оказіональних утворень. Тут виражається прагнення видозмінити дійсність, зруйнувати стереотип, що менш простежується в мовленнєвій поведінці екстравертів. Крім того, при описі довкілля інтроверти, на відміну від екстравертів, прагнуть занурюватися в себе, свій внутрішній світ, однак паралельно обов'язково звертаються й до світу природи, з якою відчувають близькість. Вони сповідують власну натурфілософію. Інтроверти змушені долати диктат егоцентризму. Головний постулат, на який спирається інтроверт, на думку К. Юнга, такий: „Якщо навіть хід моїх думок скерований на об'єктивне дане з усією можливою силою, то він усе-таки мій суб'єктивний хід думок, що не може ані завадити втручання суб'єктивного, ані обійтися без нього” (переклад авторки — Т. К.) (Юнг, 1982, с. 24).

Ключові риси мовленнєвого стилю інтроверта на відміну від екстраверта детерміновані скерованістю „всередину”, до суті, до досягнення багатолікої істини, самопізнання, оголення латентних зв'язків, витлумачення власних дотекстових ментальних станів. Ці внутрішні мотиви ніби керують кожним кроком мовленнєвої дії, утілюючись у текстовий простір: діагностичну інформацію тут може мати навіть малий відрізок тексту, і в цьому секрет високого ступеню розуміння авторського „я”.

Мовознавці мають певні міркування й про уподобання представників різних психотипів щодо надання переваги у використанні певних граматичних форм, реалізації граматичної прагматики в поетичному тексті кожної окремої МО. Уважають, що для інтровертів характерна експансія предиката, ускладненість структурної схеми речення, перевага абстрактного над конкретним у процесі вживання ДС, спроба градації неградуйованих граматичних ознак та ін. (див. про це: Ляпон, 1995).

Аналіз функціонування числівникових форм у поетичному тексті Ліни Костенко – діагностика психотипу її МО

У цій науковій розвідці обґрунтуємо можливість вивчення особливостей вживання окремих морфологічних форм і значень, зокрема числівникових, яким надає перевагу та чи та МО, з метою визначення її належності до певного психотипу. Зазначений підхід продемонструємо на основі аналізу специфіки функціонування числівникових форм у поетичному дискурсі Ліни Костенко (див.: Космеда, Олексенко, Павлова, 2019). Хоча її творчий доробок — поєднання різножанрових текстів, але розглянемо лише її поезію, де числівникові форми вжито 700 разів.

Здійснений аналіз показує, що активне використання абстрактних за семантикою числівників та їх форм засвідчує тяжіння поетеси до інтровертивного психотипу. У поезії Л. Костенко використано більше числівників не в прямій квантитативній, нумеративній функції. Семантика числівника ще більше абстрагується, наприклад, людина омовлюється через кількість виміру часового проміжку її життя: „Оце і все. Зустрілись *дві епохи*. Дурне дівчатко і старий поет” (*Пейзаж із пам’яті*), обчислюються людські емоції, почуття, стани: „...вони сміються молоді і щиро, розповідають *тисячі пригод...*” (*Добра ознака*), „Люблю легенди нашої родини, писати можна *тисячу поем...*” (*Тіні незабутих предків*). Виникають кількісно-оцінювальні, якісно-оцінювальні та оцінювальні смисли, наприклад, вербалізовано якісно-оцінювальний концепт **багатство**: „Тут як підскочить Таця, як змережить *шумка спідниці з десяти аришин...*” (*Маруся Чурай*). Поетеса омовлює семантичні аномалії, наприклад, на базі відображення параметра „будова тіла людини”, що репрезентується кількісно: „*Двох ніг замало, третя пригодиться*. Та й одганялись ніччю від собак” (*Маруся Чурай*). Простежуємо гру формами й смислами на основі актуалізації числівникової форми: „*Тут бій, тут смерть, тут стогін на сто гін...*” (*Берестечко*), де фрагмент тексту *стогін на сто гін* ілюструє зіткнення граматичних омонімів (омофонів).

Дискурсивним „фаворитом” у Л. Костенко є числівник *один* (ужито близько 43% від загальної кількості): під час його актуалізації послідовно реалізуються смисли **самотність, самотність, вхід у власне я, особистісне начало, індивідуалізм**. Актуалізуються відповідні прецедентні висловлювання: „Розбиті, сумні, розпорошені, бредуть до своїх родин. А я, переможений гетьман, сиджу *тут, як перст, один*” (*Берестечко*). Л. Костенко креативно обіграє семантику числівник *один* на основі актуалізації прецедентного вислову Олександра Дюма, порівн.: „Ти теж не ледар. Щось таки умієш. Та що з уміня скудного твого, якби не мудра ця взаємодія — *один для всіх і всі — для одного?!*” (*Мандрівки серця*). Поетеса створює антитезу на базі протистав-

лення числівникових форм *один – двійко*: „То ж був один, тепер нас буде двійко» (Маруся Чурай). Сенси **унікальність, винятковість, неординарність**, що їх вербалізує числівник *один*, також виявляються під час використання прецедентних текстів – „Вони з Леськом бували в битвах разом. Лесько *утне ще штуку не одну*. Він потім стане побратимом Разіна – Леськом Хромим. За гине на Дону» (Маруся Чурай). Фаворитами поетичних текстів Ліни Костенко є й числівники *два, три, чотири, п'ять, сто, тисяча*, які поетеса використовує частіше за інші. Саме ці числівники репрезентують широку палітру різноманітних смислів, актуалізуються у складі фразеологізмів, порівн.: „Не легко, кажуть, *жити на дві хати*. А ще нелегше – *жити на дві душі!*» (Маруся Чурай), породжують тропи, наприклад: гіпербола – „...Такий потужний голос в чоловіка, либонь, хватило б і *на п'ять Полтав...*» (Маруся Чурай), що може поєднуватися з іншими тропами, наприклад метафорою – „І приходять світанки, щоденних турбот адвокати, і несуть під пахвою *тисячі різних справ*» (Я ніколи не звикну...), „І *сто кістлявих рук* нещастя заломило...” (Маруся Чурай), метонімія: „*Сто різних справ* кричало на папері» (Маруся Чурай) та ін. Активно вплітаються в канву поетичного тексту сакральні, міфологізовані числівникові смисли, зокрема й виражені за допомогою інтертекстуальності, афористичності, залучення прецедентних текстів. Біблійна прецедентність допомогла Л. Костенко створити контексти, що виражають прагматику числівників *три* – „Піти пишуть солодко, під метри. *Про три персони божі*. А слова, слова, Марусю, видумані, мертві. Од слів таких шаліє голова» (Маруся Чурай); *дев'ять* – „Роботящий мій з діда-прадіда! Двір занедбаний, боже праведний! *Дев'ять день душа ще пручається*, а тепер вже десь призвичаїться» (Чоловіче мій, запрягай коня!), *сорок* – „Спочатку возять мертвого царя, щоб *сорок днів* усі за ним ридали...” (Скіфська Одиссея). Спостерігаємо нашарування двох паремій з числівниковим компонентом, які при цьому дещо видозмінюються, що для поезії не характерно: „Хай булави дохопиться проноза. А я покочусь на оцій землі – *п'ятим колесом вашого воза, десятою водою на киселі...*» (Берестечко): так експлікується смисл, що виражає усвідомлення своєї малозначущості, але віри в необхідність свого втручання задля реалізації добра. Поетеса активно використовує неозначено-кількісні числівники, зокрема *кілька, стонадцять, кількаро, кільканадцять* – „Тим часом Кирка, і вона ж Цірця, *кількох* перетворила на свиней» (Скіфська Одиссея); „...Але ж ота дорога з Риму *якихось кілька сотень верст...*» (Маруся Чурай): в останньому контексті поєднання з неозначеним числівником неозначеного займенника створює зневажливо-негативний смисловий відтінок. У процесі використання кількісно-неозначених числівників конкретна кількість ігнорується, важлива вказівка на те, що денотатів, про які йдеться, досить багато. У інтровертів числівники з конкретною вказівкою на відповідну кількість зазвичай входять у синтаксичні конструкції, які виражають неозначену кількість, як-от: *не менш як + числівник; щось по*

+ *числівник*, а також зі вставними словами типу *можливо, може, мабуть* – це, як наголошувалося, типова ознака мовлення інтровертів, порівн.: „Мені тепер не йде із голови, як полонених, а *не менш як двісті*, учора вранці по-лем провели” (*Берестечко*); „Цю дівчину *разів, мабуть, із вісім* коло млина вночі я спостеріг...” (*Маруся Чурай*); „Ми всі гуляли, вийшли на подвір’я, школярки, ну, *років, може, сім...*” (*Берестечко*); „А це ж далеко, *верст, мабуть, із п’ять*” (*Чуже весілля*). На це звертали увагу й інші дослідники мовлення Л. Костенко, зокрема Олена Зінченко та Тетяна Коляда (Зінченко, Коляда, 1996). Інколи семантику неозначеності в тексті Л. Костенко створює інверсований порядок слів, коли на першому місці не числівник, а іменник, що з ним сполучується, наприклад: „Вже цій фортеці *років триста є...*” (*Берестечко*); „Було *їй років вісім*, іспанці Кармеліті...” (*Іспанка Кармеліта*).

Використання числівників у поезії Л. Костенко вирізняється розмаїттям за формально-граматичними ознаками, що репрезентоване різними розрядами за значенням і за будовою, хоча складених числівників, як зауважувалося, набагато менше, ніж інших розрядів за будовою, що знову-таки характерне для інтровертів – відсутність указівки на роздрібнені числа. Л. Костенко має особливу спроможність відчувати світ через переосмислення категорії кількості, числа, порядку, що дає їй змогу не лише репрезентувати довкілля, але передусім світ внутрішній. У її текстах числівникові форми нейтралізують своє первинне значення, а семантика кількості зовсім зникає.

Висновки

Системи ідіолекту й ідіостилю кожного поета взаємозв’язані. Відображаючи авторські інтенції, відіграючи конструктивну роль у формуванні смислового простору художнього тексту, одиниці ідіолекту є одночасно й одиницями ідіостилю. Власне числівники та їхні деривати як різновиди дискурсивних слів, що функціонують у поетичних текстах Л. Костенко, можна розглядати як маркери її ідіостилю, тобто як ідіостилями, оскільки вони вносять відповідну визначеність у суб’єктивно-об’єктивні сфери поетичного світу, довкілля, що його відтворює МО.

Специфіка використання числівника як частини мови з відповідною семантикою, синтактикою і прагматикою дає змогу судити про належність того чи того поета до відповідного психотипу, що є важливою ознакою його ідіолекту. Без сумніву, особливості використання числівника та його форм, перевага у використанні відповідних розрядів можуть бути аргументами, що дають змогу відокремити екстравертів від інтровертів.

Отже, інтроверти чи їхні антиподи екстраверти демонструють експансію свого психотипу вже в мотивах своєї творчості. Мовні явища кожної окремої МО організовуються в систему надання переваг тим чи тим мовним фак-

там. Перед нами постає закономірне ціле, де виокремлюється відповідний психотип, своєрідність світобачення, а також мовні засоби, характерні для відповідного психотипу.

Теорія лінгвоперсоналогії розширює свої межі, поєднуючись із теорією дискурсивних слів, що проєктується на постулати психолінгвістики. Аналіз мовлення щодо наявності в ньому ДС як слів-фаворитів дає підстави описати лінгвоперсональні психотипи, що доцільно здійснювати в аспектуальному вимірі – на основі дослідження специфіки використання окремих частин мови, зокрема й числівника, що було продемонстровано в цій студії.

Bibliografia

- Бійчук, Г. (2005). Актуалізація архетипів підсвідомого засобами мови. *Дивослово*, № 10, с. 12–18 [Biychuk, H. (2005). Aktualizatsiya arkhetyviv pidsvidomoho zasobamy movy. *Dyvoslovo*, 10, s. 12–18].
- Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*, у 4-х томах, Т. 1, Донецьк: ДонНУ. [Zahnitko, A. (2012). *Slovnnyk suchasnoyi linhvistyky: ponyattya i terminy*, u 4 kh tomakh, T. 1, Donets'k: Donnu.].
- Загнітко, А. (2017). *Теорія лінгвоперсоналогії*. Вінниця: Нілан Лтд [Zahnitko, A. (2017). *Teoriya linhvopersonolohiyi*. Vinnytsya: Nilan Ltd].
- Загнітко, А. (2019). *Теорії сучасних лінгвістичних вчень*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ» [Zahnitko, A. P. (2019). *Teoriyi suchasnykh linhvistychnykhvchen'*. Vinnytsya: TOV «TVORY»].
- Зінченко, О., Коляда, Т. (1996). „Вежа самотності”: позамовні смисли. *Сучасність*, № 12, с. 110–115 [Zinchenko, O., Kolyada, T. (1996). „Vezha samotnosti”: pozamovni smysly. *Suchasnist'*, 12, s. 110–115].
- Караулов, Ю. (1987). *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука [Karaulov, Yu. (1987). *Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost'*. Moskva: Nauka].
- Космеда, Т. (2006). *Комунікативна компетенція Івана Франка*. Львів: ПАІС [Kosmeda, T. (2006). *Komunikatyvna kompetentsiya Ivana Franka*. L'viv: PAIS].
- Космеда, Т. (2012). *Ego і Alter ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*. Дрогобич: КОЛО [Kosmeda, T. (2012). *Ego i Alter ego Tarasa Shevchenka vkomunikatyvnomu prostori shchodennykovoho dyskursu*. Drohobych: KOLO].
- Космеда, Т., Олексенко, О., Павлова, І. (2019). *Семантика й прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: аспектуальний опис*. Вінниця-Харків-Познань: Харківське історико-філологічне товариство [Kosmeda T., Oleksenko O., Pavlova I. (2019). *Semantyka u prahmatyka dyskursyvnoho slova ta yoho potentsial dlya diahnostryky psykhotypu movnoyi osobystosti: aspektual'nyy opys*. Vinnytsya-Kharkiv-Poznan': Kharkivs'ke istoryko-filolohichne tovarystvo].
- Космеда, Т., Осіпова, Т., Піддубна, Н. (2015). *Степан Руданський: феномен моделювання «живого» мовлення українців*. Харків-Познань-Дрогобич: КОЛО [Kosmeda, T., Osipova, T., Piddubna, N. (2015). *Stepan Rudans'kyu: fenomen modelyuvannya «zhvyho» movlennya ukrayintsiv*. Kharkiv-Poznan'-Drohobych: KOLO].
- Левонтина, И. (2000). Русское финальное а?: портрет невидимки. В: Д. Н. Шмелев (ред.), *Слово в тексте и в словаре*. Москва: Языки русской культуры. [Levontina, I. (2000). Russkoye final'noye a?: portret nevidimki. W: D. N. Shmelev (red.), *Slovo v tekste i v slovare*. Moskva: Yazyki russkoy kul'tury].

- Лисиченко, Л. (1996). *Мова: психологічний тип поета. Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів*. Харків: Око [Lysychenko, L. (1996) *Mova: psykhologichnyy typ poeta. Movoznavstvo: Tezy ta povidomlennya III Mizhnarodnoho konhresu ukrayinistiv*. Kharkiv: Oko].
- Лисиченко, Л., Скорбач, Т. (2001). *Мовний образ простору і психологія поета*. Харків: ХДПУ ім. Г. С. Сковороди [Lysychenko, L., Skorbach, T. (2001). *Movnyyobraz prostoru i psykhologhiya poeta*. Kharkiv: KHDPU im. H. S. Skovorody].
- Ляпон, М. (1998). Картина мира: языковое видение интроверта. *Русский язык в его функционировании: тез. докл. междунар. конф.: III Шмелевские чтения, 22–24 февраля 1998, г., вып. 1*, с. 199–207 [Lyapon, M. (1998). *Kartina mira: yazykovoye videniye introverta. Russkiy yazyk v yego funktsionirovaniy: tez. dokl. mezhdunar. konf.: III Shmelevskie chteniya, 22–24 fevralya 1998, g., vyp. 1*, s. 199–207].
- Ляпон, М. (1989). Оценочная ситуация и словесное моделирование. В: Л. П. Крысин, И. М. Богуславский (ред.), *Язык и личность*. Москва: Наука. [Lyapon, M. (1989) *Otsenochnaya situatsiya i slovesnoye modelirovaniye*. W: L.P. Krysin, I. M. Boguslavskiy (red.), *Yazyk i lichnost'*. Moskva: Nauka.
- Ляпон, М. (1995). Языковая личность: поиск доминанты. В: *Язык – система. Язык – текст. Язык – способность*. Москва: ИРЯ РАН [Lyapon, M. (1995). *Yazykovaya lichnost': poisk dominanty*. W: *Yazyk – sistema. Yazyk – tekst. Yazyk – sposobnost'*. Moskva: IRYA RAN].
- Николаева, Т. (2000). Несколько слов о лингвистической теории 30-х: фантазии и прозрения. В: *Слово в тексте и в словаре*. Москва: Языки русской культуры [Nikolayeva, T. (2000). *Neskol'ko slov o lingvisticheskoy teorii 30-kh: fantazii i prozreniya*. W: *Slovo v tekste i v slovare*. Moskva: Yazyki russkoy kul'tury].
- Николаева, Т. (1985). *Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков)*. Москва: Наука [Nikolayeva, T. (1985). *Funktsii chastits v vyskazyvanii (na materiale slavyanskikh yazykov)*. Moskva: Nauka].
- Потебня, А. (1888). *Значения множественного числа в русском языке*. Воронеж: в тип. В. И. Исаева [Potebnya, A. (1888). *Znacheniya mnozhestvennogo chisla v russkom yazyke*. Voronezh: v tip. V. I. Isayeva].
- Трубецкой, Н. (1927). *К проблеме русского самопознания: собрание статей*. Париж: Евразийское книжное издательство [Trubetskoy, N. (1927). *K probleme russkogosamopoznaniya: sobraniye statey*. Parizh: Yevraziyskoye knizhnoye izdatel'stvo].
- Фрумкина, Р. (2003). *Психолингвистика*. Москва: ГУ ВШЭ [Frumkina, R. (2003). *Psikholingvistika*. Moskva: GU VSHE].
- Юнг, К. (1982). *Психологические типы*. Москва: Наука [Yung, K. (1982). *Psikhologicheskiye tipy*. Moskva: Nauka].
- Якобсон, Р. (1975). Лингвистика и поэтика. В: *Структурализм: „за” и „против”*. Москва: Наука [Yakobson, R. (1975). *Lingvistika i poetika*. W: *Strukturalizm: „za” i „protiv”*. Moskva: Nauka].